
ДЕРЕЧА А.А.,
викладач,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет
імені Григорія Сковороди»,
м. Переяслав-Хмельницький

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті подано теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження особливостей емоційного інтелекту студентів вищих навчальних закладів. Емоційний інтелект визначається як сукупність когнітивних здібностей до ідентифікації, розуміння та управління емоціями. Наголошується на необхідності й доцільності розвитку емоційного інтелекту, який визнано фактором забезпечення успішного особистісного та професійного зростання особистості.

Ключові слова: інтелект, емоції, емоційний інтелект (внутриособистісний, міжособистісний), здібності (когнітивні, емоційні, особистісні, соціальні), професійні знання й уміння.

В статье представлены теоретическое обоснование и эмпирическое исследование особенностей эмоционального интеллекта студентов высших учебных заведений. Эмоциональный интеллект обозначается как сочетание когнитивных способностей к идентификации, пониманию и управлению эмоциями. Делается акцент на необходимости и целесообразности развития эмоционального интеллекта, который признается фактором обеспечения успешного личностного и профессионального роста личности.

Ключевые слова: интеллект, эмоции, эмоциональный интеллект (внутриличностный, межличностный), способности (когнитивные, эмоциональные, личностные, социальные), профессиональные знания и умения.

© Дереча А.А., 2014

In the article a theoretical substantiation and empiric research of features of emotional intellect of students of higher educational establishments. An emotional intellect is determined as totality of cognitive capabilities for authentication, understanding and management emotions. It is marked on a necessity expediency of development of emotional intellect that is confessed by the factor of providing of successful personality and professional increase of personality.

Key words: *intellect, emotions, emotional intellect (intrapersonal, interpersonal), capabilities (cognitive, emotional, personality, social), professional knowledge and abilities.*

Постановка проблеми. Розвиток будь-якого аспекту освіти в процесі професійної підготовки спеціалістів мусить бути спрямованими на розв'язання двох основних проблем. З одного боку, формування загальної культури особистості, в тому числі й емоційної, адаптації її до життя в умовах швидкоплинних змін у суспільстві та настроях людей, створення умов для усвідомленого оволодіння професійними знаннями, уміннями і засобами їх використання. З іншого боку – забезпечення психологічно комфортного мікроклімату між людьми в процесі виконання професійно необхідних завдань та встановлення емоційно позитивних стосунків між ними, які б сприяли уникненню конфліктних ситуацій або їх успішному розв'язанню.

Виходячи з цього, емоційна готовність спеціаліста до включення в активну професійну діяльність мусить бути сформована ще в період його навчання в навчальному закладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчати емоційний інтелект розпочали зарубіжні вчені, трактуючи його по-різному: спочатку – з позиції психології (П. Саловей, Дж. Майер, Г. Гарднер, Е. Торндайк, Р. Стернберг, Д. Гоулман), а пізніше – соціологічного підходу (у працях Т. Купріної).

Проблема емоційного інтелекту не є новою в психології, оскільки проблема «єдності афекту та інтелекту» до-

сліджувалася ще в класичних роботах П.К. Анохіна, Л.С.Виготського, С.Л. Рубінштейна [2]. Уведення поняття емоційного інтелекту в психологічний тезаурус сприяло інтенсивному зростанню кількості досліджень, спрямованих на функціонування емоційно-інтелектуальної моделі (І. Андреева, О.Власова, Г. Гарскова, Д. Карузо, Д. Люсін, Дж.Д. Майер, Е. Носенко, Р. Робертс, П.С. Саловей), дослідження адаптивних функцій та адаптаційного потенціалу емоційного інтелекту (І. Аршава, Н. Коврига, Т. Кумскова, В. Овсянникова, Г. Юсупова), виявлення зв'язку між складовими емоційного інтелекту та лідерськими, управлінськими якостями (Д. Гастелло, Д. Гоулман, В. Єрмаков, Т. Купріна, А. Мітлош, А. Петровська), розвиток емоційного інтелекту та його складових (М. Манойлова, С. Мінасян, М. Нгуен, О. Приймаченко, К. Саарні). Однією з перспективних областей дослідження емоційного інтелекту є сфера освіти (Е. Аронсон, С. Дерев'янка, М. Манойлова) [1, с. 4].

Мета написання статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні психологічних особливостей емоційного інтелекту студентів ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Коли людина розуміє власні емоційні переживання, управляє своїм емоційним станом, їй значно легше розв'язувати складні життєві пробле-

ми, міжособистісні конфлікти, спілкуватися з іншими людьми. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження ролі емоційного інтелекту особистості.

Емоційний інтелект став предметом психологічного дослідження порівняно недавно завдяки працям зарубіжних дослідників Г. Гарднера, Д. Гоулмана, Д. Карузо, Дж. Майєра, П. Саловея та ін. Аналіз наукових джерел свідчить про те, що проблема емоційного інтелекту почала привертати увагу дослідників в 90-х роках ХХ століття завдяки працям американських психологів Дж. Майєра і П. Саловея, які вперше вжили термін «емоційний інтелект» та розпочали дослідницьку діяльність щодо його вивчення. Емоційний інтелект, на думку цих учених, є сукупністю когнітивних здібностей до ідентифікації, розуміння та управління емоціями [10]. Науковці наголошують на необхідності й доцільності розвитку емоційного інтелекту, який визнано фактором забезпечення успішного особистісного та професійного зростання особистості.

Передумовою виникнення концепції емоційного інтелекту вважають роботи американського психолога Г. Гарднера, який висунув думку про множинність форм прояву інтелекту. До них належать такі: вербальний, просторовий, кінестетичний, логіко-математичний, музичний, внутрішньоособистісний (спрямований на власні емоції – характеризується такими складовими, як самосвідомість, рефлексія, самооцінка, самоконтроль, мотивація досягнень) та міжособистісний (спрямований на емоції інших людей – включає емпатію, толерантність, комунікабельність, конгруентність, діалогічність) [9]. Г. Гарднер вважав, що внутрішньоособистісний інтелект є ключем до самопізнання, до розуміння власних емоцій і почуттів з метою управління своєю поведінкою. Міжособистісний інтелект – це здатність розуміти інших людей, ефективно з ними взаємодіяти. У працях Е. Торн-

дайка, Р. Стернберга він був названий соціальним інтелектом і пов'язаний зі сферою людських взаємин, міжособистісних стосунків, спілкування.

Д. Гоулман висловив думку про те, що загальний інтелект, який досліджується вже впродовж тривалого часу й вимірюється за допомогою відомих тестів на визначення коефіцієнта IQ, тільки на 20% зумовлює успіх в житті людини, тоді як 80% припадає на долю інших факторів, котрі забезпечують успіх.

Теоретико-методологічні підходи до проблеми співвідношення інтелектуального й емоційного розглядали у своїх роботах Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, В.М. Мясіщев, О.К. Тихомиров та ін. Зокрема, видатний психолог Л.С. Виготський виділяв серед найважливіших питань психології проблему єдності афекту та інтелекту [3]. Єдність афекту та інтелекту, на думку Л.С.Виготського, виявляється, по-перше у їх взаємозв'язку і взаємовпливові на всіх етапах психічного розвитку; по-друге, в тому, що цей зв'язок динамічний, причому кожній стадії розвитку мислення відповідає своя стадія розвитку афекту.

У наш час на пострадянському просторі проблема емоційного інтелекту активно обговорюється і висвітлюється у працях таких вчених: І.М. Андрєєвої, О.І. Власової, С.П. Дерев'янко, Г.Г. Гарскової, Н.В. Ковриги, Д.В. Люсіна, М.О. Маноїлової, Е.Л. Носенко та ін.

Зазначимо, що аналіз наукових джерел з проблеми дослідження показав, що у психологічній науці використовується низка термінів, пов'язаних з емоційним інтелектом, зокрема такі: «емоційна розумність» (Е.Л. Носенко), «емоційне самоусвідомлення» (О.І. Власова), «емоційна компетентність» (К. Саарні), «емоційне мислення» (О.К. Тихомиров), «емоційна грамотність» (К. Стайнер), «емоційна обдарованість» та ін.

Російський вчений Д.В. Люсін запропонував трактувати емоційний ін-

телект як «здібності до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними». Д.В. Люсін стверджує, що емоційний інтелект краще трактувати саме як когнітивну здібність, і не включати до його складу особистісні якості, які можуть сприяти кращому чи гіршому розумінню емоцій, але не є структурними компонентами EQ [6].

Г.Г. Гарскова, обґрунтовуючи визначення даного поняття, його відмінність від загального інтелекту та навчання для діяльності людини, стверджує: «Емоційний інтелект – це здатність розуміти ставлення особистості, репрезентовані в емоціях, та керувати емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу і синтезу» [10, с. 26].

Багато авторів, зокрема І.М. Андрєєва, Дж. Майєр, П. Саловей, розглядають емоційний інтелект як «сукупність ментальних здібностей».

В Україні вивчення емоційного інтелекту набуло значного поштовху в зв'язку з дослідженнями І.Ф. Аршави, О.І. Власової, С.П. Дерев'янко, Н.В. Ковриги, Е.Л. Носенко та ін. А це, в свою чергу, дозволяє розширити проблематику досліджень, залучити нові джерела, зіставити традиційні підходи з новітніми, осмислити вітчизняний досвід в контексті світового.

Специфічний теоретико-методологічний підхід до вивчення емоційного інтелекту розроблено Е.Л. Носенко [7]. Емоційний інтелект розглядається у контексті єдності зовнішнього і внутрішнього щодо детермінації психічного. На думку Е.Л. Носенко, емоційний інтелект як аспект виявлення внутрішнього світу особистості відображає міру розумності ставлення людини до світу, до інших та до себе як суб'єкта життєдіяльності. Йому притаманні внутрішні (диспозиційні) та зовнішні (ті, що виявляються в ознаках перебігу емоційного процесу) компоненти, котрі зумовлюють стресозахисну та адаптивну функції цієї інтегральної особистісної властивості [7, с. 95].

Особливості впливу емоційного інтелекту на підготовку до професійної

діяльності найвиразніше проявляються у когнітивній (уявлення про себе та про інших), емоційній (емоційне самопочуття), поведінковій (комунікативна поведінка) сферах студентського середовища. Дослідженнями встановлено, що у когнітивній сфері рівень емоційного інтелекту впливає на ступінь узгодженості уявлень про себе і про інших: студенти з високим рівнем розвитку емоційного інтелекту характеризуються більш конгруентною системою уявлень, ніж студенти з середнім і низьким рівнем емоційного інтелекту.

У сфері емоційного самопочуття емоційний інтелект виконує регулятивну роль – в стресові періоди навчання студенти з високим рівнем емоційного інтелекту характеризуються більш вираженою комфортністю емоційних станів. У сфері комунікативної поведінки вплив емоційного інтелекту є неоднозначним: з одного боку, встановлено, що високий рівень здатності до розуміння власних емоцій пов'язано зі зниженням популярності у студентській групі, і поряд з цим, отримано дані, що підвищення загального рівня емоційного інтелекту сприяє стабільності статусних позицій особистості в групі, стійкості системи взаємних виборів.

Суттєву роль емоційний інтелект студентів відіграє не тільки в усвідомленому оволодінні ними професійними знаннями й уміннями, а й у врахуванні соціальних вимог суспільства до фахівця, який мусить уміти зіставляти вимоги суспільства з реальними умовами професійної діяльності.

Рівень якості підготовки спеціалістів визначається, поряд з іншими складовими професіоналізму, рівнем їх емоційного інтелекту, емоційною готовністю до професійної діяльності, яка забезпечує ефективне включення їх в активну діяльність, виступає умовою творчості, створення нового, самовдосконалення, швидкої адаптації до професійно обумовлених змін.

Для вирішення поставлених завдань ми використали комплекс пси-

Таблиця 1

Результати дослідження за методикою Н. Холла на визначення рівня емоційного інтелекту

	ЕО		УЕ		СМ		Ем		РЕІ		ІРЕІ	
	Абсолютний показник, осіб	Відносний показник, %	Абсолютний показник, осіб	Відносний показник, %	Абсолютний показник, осіб	Відносний показник, %	Абсолютний показник, осіб	Відносний показник, %	Абсолютний показник, осіб	Відносний показник, %	Абсолютний показник, осіб	Відносний показник, %
Низький	22	37	46	77	28	47	27	45	30	50	38	63
Середній	33	55	13	21	28	47	27	45	24	40	22	37
Високий	5	8	1	2	4	6	6	10	6	10	0	0

Примітка: ЕО – емоційна обізнаність; УЕ – управління власними емоціями; СМ – самомотивація; Ем – емпатія; РЕІ – розпізнавання емоцій інших людей; ІРЕІ – інтегративний рівень емоційного інтелекту.

ходіагностичних методів:

- опитувальник емоційного інтелекту «ЕмІн» (Д.В. Люсін), який дав можливість дослідити різні аспекти емоційного інтелекту. Опитувальник вимірює емоційний інтелект, який розуміється як здатність до розуміння власних емоцій та управління ними.
- методика діагностики «Емоційного інтелекту» Н. Холла, яка дала можливість виявити здатність досліджуваних розуміти ставлення особистості, що репрезентуються в емоціях, керувати емоційною сферою на основі прийняття рішень.
- особистісний опитувальник ЕРQ Г.Ю. Айзенка, який виявив ступінь вираження індивідуально-психологічних рис особистості, що вважаються за суттєві компоненти особистості (нейротизм, екстра-інтроверсія, психотизм), та з'ясувати їх взаємозв'язок з емоційним інтелектом особистості;
- тест «Прогресивні матриці» Дж.Равена, за допомогою якого ми визначили рівень IQ досліджуваних та його взаємозв'язок з рівнем емоційного інтелекту.

Дослідження особливостей емоційного інтелекту студентів вищих навчальних закладів проводилось на базі Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький

державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Вибірка дослідження становить 60 осіб.

Згідно з результатами дослідження за методикою Н.Холла, інтегративний рівень емоційного інтелекту студентів перебуває на низькому рівні (таблиця 1). Такий результат вказує на те, що переважна кількість студентів мають низьку здатність розуміти ставлення особистості, що репрезентуються в емоціях, та керувати емоційною сферою на основі прийняття рішень.

Щодо парціальних показників емоційного інтелекту за даною методикою. Серед усіх досліджуваних показників найбільш вираженим є показник емоційної обізнаності. Найменш вираженим є показник управління емоціями. Тобто, переважна кількість досліджуваних не здатні керувати своїми емоціями, є емоційно нестійкими. 50% досліджуваних студентів мають низький рівень вираження показника «Розпізнавання емоцій інших людей». 40% – мають даний показник на середньому рівні. Щодо показників «Самомотивації» та «Емпатії», то однакова кількість досліджуваних студентів мають дані показники на низькому та середньому рівнях. Такий результат свідчить про дещо знижену здатність респондентів відчувати та розуміти як власні емоції, так і емоції та почуття інших людей.

Таблиця 2

Результати дослідження аспектів емоційного інтелекту студентів ВНЗ за методикою «Опитувальник емоційного інтелекту «ЕмІн» (Д. В. Люсін)

		Рівні вираження парціальних показників емоційного інтелекту				
		Дуже низький	Низький	Середній	Високий	Дуже високий
МР	Абсолютний показник, осіб	10	16	17	8	9
	Відносний показник, %	17	27	28	13	15
МУ	Абсолютний показник, осіб	10	19	19	9	3
	Відносний показник, %	16	32	32	15	5
ВР	Абсолютний показник, осіб	13	23	18	6	0
	Відносний показник, %	22	38	30	10	0
ВУ	Абсолютний показник, осіб	5	24	19	8	4
	Відносний показник, %	8	40	32	13	7
ВЕ	Абсолютний показник, осіб	5	25	24	3	3
	Відносний показник, %	8	42	40	5	5
МЕІ	Абсолютний показник, осіб	9	10	24	13	4
	Відносний показник, %	15	17	40	21	7
ВЕІ	Абсолютний показник, осіб	9	29	17	1	4
	Відносний показник, %	15	48	28	2	7
РЕ	Абсолютний показник, осіб	15	16	19	7	3
	Відносний показник, %	25	27	32	11	5
УЕ	Абсолютний показник, осіб	8	17	25	6	4
	Відносний показник, %	13	28	42	10	7
ЗЕІ	Абсолютний показник, осіб	11	16	24	5	4
	Відносний показник, %	18	27	40	8	7

Примітка: МР – розуміння емоцій інших; МУ – управління емоціями інших; ВР – розуміння власних емоцій; ВУ – управління власними емоціями; ВЕ – контроль експресії; МЕІ – міжособистісний емоційний інтелект; ВЕІ – внутріособистісний емоційний інтелект; РЕ – розуміння емоцій власних та інших людей; УЕ – управління власними та чужими емоціями; ЗЕІ – загальний емоційний інтелект.

У таблиці 2 представлені результати за методикою «Опитувальник емоційного інтелекту «ЕмІн» (Д. В. Люсін).

Як видно з таблиці, найбільший відсоток досліджуваних студентів мають дуже низький показник за шкалами

«Розуміння емоцій власних та інших людей» та «Розуміння власних емоцій». Тобто, досліджувані мають дуже низько розвинену здатність до розуміння та розрізнення емоцій як власних, так і оточуючих людей, усвідом-

Таблиця 3

Результати дослідження індивідуально-психологічних рис особистості студентів ВНЗ за методикою Г. Айзенка EPQ

	психотизм		екстра-інтроверсія		нейротизм		контрольна	
	Абсолютний показник, осіб	Відносний показник, %	Абсолютний показник, осіб	Відносний показник, %	Абсолютний показник, осіб	Відносний показник, %	Абсолютний показник, осіб	Відносний показник, %
Низький рівень	9	15	0	0	9	15		
Середній рівень	45	75	23	38	25	42	34	57
Високий рівень	6	10	37	62	26	43	26	43

лення причин їх виникнення, вміння вербалізувати емоції, які відчувають. Найбільший відсоток досліджуваних студентів мають низький показник за шкалами – «Внутріособистісний емоційний інтелект», «Контроль експресії» та «Управління власними емоціями». Такий результат свідчить про занижений рівень у студентів здатності до управління власними емоціями, викликати й підтримувати бажані та тримати під контролем небажані емоції. Як бачимо, респонденти також мають низьку здатність контролювати зовнішні прояви власних емоцій. Середній рівень розвитку показника найбільше респондентів мають за шкалами «Управління власними та чужими емоціями», «Контроль експресії», «Міжособистісний емоційний інтелект» та «Загальний емоційний інтелект». Найбільший відсоток досліджуваних студентів мають високий показник за шкалами «Міжособистісний емоційний інтелект» та «Управління емоціями інших». Дуже високий рівень розвитку показника має найбільший відсоток досліджуваних за шкалою «Розуміння емоцій інших».

З метою виявлення зв'язку між емоційним інтелектом та індивідуально-психологічними рисами особистості нами було використано методику EPQ Г. Айзенка (таблиця 3).

За шкалою «Психотизм», яка вказує на схильність до асоціальної поведінки, неадекватності емоційних

реакцій, високу конфліктність, неконтактність, егоцентричність, егоїстичність, байдужість, 75% респондентів мають середній рівень вираження показника. У 10% досліджуваних студентів цей показник на високому рівні, що вказує на яскраве вираження зазначених вище якостей. За шкалою «Екстра-інтроверсія» 62% досліджуваних мають яскраву екстравертованість. Такі досліджувані є комунікабельними, мають широке коло знайомих, гостру необхідність в контактах; діють під впливом моменту, імпульсивні, запальні; безтурботні, оптимістичні, добродушні, веселі; надають перевагу руху й дії, мають тенденцію до агресивності. 38% досліджуваних є амбівертами (рис екстра- й інтроверта поєднані). За шкалою «Нейротизм» 43% респондентів є емоційно нестійкими: надміру нервові, нестійкі, погано адаптовані, схильні до швидкої зміни настрою (лабільність), почуття провини та тривожності, депресивних реакцій, нестійкості уваги. Нейротична особистість характеризується також неадекватно сильними реакціями по відношенню до стимулів, які їх викликають. Схильні до неврозів. 15% студентів мають низький рівень даного показника, тобто, є емоційно стійкими. Слід відмітити, також, що 43% респондентів були недостатньо відвертими й результати їх дослідження є сумнівними, потребують повторного тестування.

Таблиця 4

Результати дослідження рівня інтелектуального розвитку студентів ВНЗ за методикою Дж. Равена

	IQ	
	Абсолютний показник, осіб	Відносний показник, %
Дуже низький	0	0
Низький	0	0
Нижче норми	0	0
Норма	29	49
Вище норми	20	33
Високий	11	18
Дуже високий	0	0

З метою з'ясування наявності чи відсутності статистичного зв'язку між загальними показниками емоційного інтелекту та показниками за методикою Г. Айзенка нами було здійснено кореляційний аналіз (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена). Було встановлено наявність дуже слабого прямого зв'язку між показниками емоційного інтелекту та психотизмом. Встановлено дуже слабкий обернений зв'язок між показниками емоційного інтелекту та естра-, інтроверсією (чим вищий показник емоційного інтелекту, тим яскравішим інтровертом є досліджуваний). Встановлено слабкий зв'язок між показниками нейротизму та емоційного інтелекту.

З метою реалізації завдань дослідження та встановлення наявності чи відсутності зв'язку між показниками емоційного інтелекту та IQ, нами було проведено дослідження рівня інтелектуального розвитку студентів ВНЗ (таблиця 4).

Як видно з таблиці 4, респонденти мають високу здатність до набуття знань і вмінь, додання перешкод та розв'язання нестандартних ситуацій, що визначає успішність їх адаптації до нових ситуацій.

Шляхом кореляційного аналізу виявлено дуже слабкий зв'язок між показниками емоційного інтелекту та показником інтелектуального розвитку.

Висновки. Емоційний інтелект визначається як здатність людини до

усвідомлення, прийняття та управління емоційними станами і почуттями як власними, так і інших людей, що формуються протягом життя людини в спілкуванні та професійній діяльності.

Емпіричне дослідження психологічних особливостей емоційного інтелекту студентів вищих навчальних закладів, виявило, що переважна кількість студентів мають низьку здатність розуміти ставлення особистості, що репрезентуються в емоціях, та керувати емоційною сферою на основі прийняття рішень. Найбільший відсоток досліджуваних мають дуже низько розвинену здатність до розуміння та розрізнення емоцій як власних, так і оточуючих, усвідомлення причин їх виникнення, вміння вербалізувати емоції, які відчувають; занижений рівень здатності до управління власними емоціями, викликати й підтримувати бажані та тримати під контролем небажані емоції. Респонденти також мають низьку здатність контролювати зовнішні прояви власних емоцій.

Встановлено наявність дуже слабого прямого зв'язку між показниками емоційного інтелекту та психотизмом, дуже слабого оберненого зв'язку між показниками емоційного інтелекту та естра-інтроверсією (чим вищий показник емоційного інтелекту, тим яскравішим інтровертом є досліджуваний) та слабого зв'язку між показниками нейротизму та емоційного інтелекту.

Респонденти мають високу здатність до набуття знань і вмінь, долати перешкоди та розв'язання нестандартних ситуацій, що визначає успішність їх адаптації до нових ситуацій. Шляхом кореляційного аналізу встановлено дуже слабкий зв'язок IQ з показником за методикою «Опитувальник емоційного інтелекту «Емін» (Д. В. Люсін).

Рівень емоційного інтелекту є важливим засобом успішної самореалізації особистості. Необхідність розвитку емоційного інтелекту обумовлена

тим, що у фахівця мусить бути добре розвинена здатність до рефлексії, як результату здатності розуміти власні емоції та емоції інших, що дає можливість об'єктивно оцінювати себе та інших в процесі професійної діяльності, виявляти внутрішньо особистісні та міжособистісні суперечності, шукати шляхи їх усунення, вибудовувати концепції професійного розвитку та стратегії її реалізації.

У перспективі планується встановити зв'язок емоційного інтелекту з особистісними рисами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: исследования феномена / И.Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2006. – № 3. – С. 78-86.
2. Байсара Л.І. Множинність виявлення інтелекту [навчальний посібник] / Л. Байсара. – Дніпропетровськ: ДНУ. – 2010. – 96 с.
3. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку / О.І. Власова. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 308 с. – (Монографія).
4. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношения в малых группах (общие и возрастные особенности) / Я.Л. Коломинский. – Минск, 2000. – 432 с.
5. Людина. Суб'єкт. Вчинок : [філософсько-психологічні студії / наук. ред. В.О. Татенко]. – К.: Либідь, 2006. – 360 с.
6. Люсин Д.В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: Опросник ЭМин / Д.В. Люсин // Психологическая диагностика. – 2006. – №4. – С. 3-22.
7. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції / Е.Л. Носенко, Н.В. Коврига. – К.: Вища школа, 2003. – 126 с. – (Монографія).
8. Осипова А.А. Общая психокоррекция / А.А. Осипова. – М.: ТЦ Сфера, 2002. – 509 с.
9. Петровская Л.А. Общение – компетентность – тренинг / Л.А. Петровская. – М.: Смысл, 2007. – 687 с. – (Избранные труды).
10. Словарь-справочник по социальной психологии / [сост. В. Крысько]. – СПб.: Питер, 2003. – 416 с.